

mestall

any XVIII
núm. 39
juny 2016

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

Butlletí de l'Associació d'Història Rural

SUMARI

Portada

La nova Junta Directiva

Estudis

Pierre Vilar i el suro als anys 30 del segle xx

Notes en guaret

Un registre interromput: el padró d'habitants de 1936

Propostes

Una mar de vinyes

Trobades

La família i les dinàmiques socials a l'Antic Règim. II Jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip

L'Associació

Recercat 2016 a Vic

Libres

Ricard García Orallo
La terra a subhasta. Crisi, endeutament i desposseïció al món rural català de finals del segle XIX

Notes de lectura

Pere Bosch
La lluita per la terra. Solidaritats pageses i conflictitat rural a la regió de Girona (1931-1936)

Recerques

Albert Sala Reixach
Municipi, finances i èlits locals en una ciutat catalana baixmedieval: Girona, 1345-1445

Albert Serramontmany
Nivells de vida, dinàmiques socials i canvi històric. L'àrea de Besalú, 1750-1850.

Agenda

LA NOVA JUNTA DIRECTIVA

El passat 7 de maig es va celebrar l'Assemblea General Ordinària de l'Associació d'Història Rural, en què es va aprovar, de conformitat amb els estatuts de l'associació, la renovació de la Junta Directiva. A l'Assemblea, que va tenir lloc a l'Arxiu Històric de Girona, s'hi va presentar una sola candidatura, de la qual en va sorgir la nova Junta Directiva. La composició d'aquesta Junta és la següent:

Presidenta: Marisa Roig Simon
Vicepresidenta: Rosa Lluch Bramon
Secretari: Enric Saguer Hom
Tresorer: Josep Colls Comas
Vocal: Gabriel Jover Avellà
Vocal: Xavier Solà Colomer
Vocal: Albert Reixach Sala

La nova junta vol agrair la tasca desenvolupada per Rosa Congost Colomer, que al llarg d'aquests quatre anys ha exercit el càrrec de Presidenta de l'entitat, i donar la benvinguda al nou vocal, Albert Reixach Sala.

Aprofitem aquestes línies per a comunicar-vos que la nova Junta es compromet a donar més visibilitat a l'associació, més informació als socis, donar suport a nous projectes de recerca i continuar en la mateixa línia pel que fa a l'edició del *Mestall*, a les jornades d'estudi, al premi Mestall, a les publicacions de la Biblioteca d'Història Rural —i, si és possible, augmentar-ne el nombre—, i a les activitats lúdiques adreçades a tots vosaltres.

Marisa Roig Simon ■
Presidenta

Amb la finalitat de donar més informació als nostres associats, ens caldria actualitzar les adreces de correu electrònic.

Per tant, us demanàriem que ens enviéssiu un correu a associaciohistoriarural@gmail.com. Només caldrà que a l'assumpte hi escrigueu: ACTUALITZACIÓ DE DADES.

Moltes gràcies per la vostra col·laboració.

Pierre Vilar i el suro als anys 30 del segle XX

Pierre Vilar i Gabrielle Berrogain a la Barcelona dels anys trenta.
Fotografia: Fons de la Família Vilar.

Fins i tot als lectors familiaritzats amb l'itinerari intel·lectual de Pierre Vilar, que saben que abans d'historiador va ser geògraf, els pot sorprendre conèixer l'interès del jove Vilar per la indústria surotapera. Jo el vaig descobrir en una carta, escrita l'agost del 1988, després de la lectura de la meua tesi doctoral sobre la regió de Girona. La referència al suro es trobava en el parèntesi que tancava aquest comentari: «m'ha aportat una visió més precisa d'una pagesia que jo havia observat —fa seixanta anys!— bé massa de lluny, mitjançant algunes estadístiques, bé massa ràpidament en alguns casos concrets (en el curs de les meves visites en els pobles del suro)». En aquelles visites ell havia endevinat, continuava dient en la carta, una certa originalitat del nord-est català, que havia intuït que arrancava del segle XIX. De fet, la primera referència al suro gironí la trobem en el resum del seu Diploma de Geografia, que havia motivat la seva primera visita a Catalunya, l'any 1927. En els inicis del treball, que va sortir publicat als *Annales de Géographie*, el 1929, amb el títol «La vie industrielle a la région de Barcelone», justifica aquell títol, tot aclarint havia decidit deixar al marge la regió de Girona, amb la seva indústria del suro, i els centres de Valls, Reus i Tarragona. Avui coneixem una mica més, gràcies a les cartes enviades durant aquell període a la seva tia i a la seva germana, que en aquella primera visita a Catalunya ja havia visitat Tarragona. Però els viatges dels quals parla a la carta de 1988 no es van efectuar fins el 1933, i van acabar donant lloc a un altre article, que un any després també seria publicat a *Annales de Géographie*. A continuació es reproduïxen les pàgines del meu recent llibre *Les lliçons d'Història. El jove Pierre Vilar, 1924-1939* que es refereixen a aquest treball (a les pàgines 337-340). En aquesta ocasió, les cartes que ens permeten seguir el procés d'elaboració d'aquell treball, abans d'oferir un resum de l'article, anaven dirigides a Gabrielle Berrogain, que es casaria amb Pierre Vilar en el període de redacció de l'article, el juliol de 1933.

«L'Espagne et le commerce mondial du Liège», *Annales de Géographie*, vol. XLIII (1934), pàgs. 282-298.

En el procés de preparació del seu Diploma, l'any 1927, el suro va cridar l'atenció de Vilar que, tanmateix, va deixar la indústria surotapera al marge d'aquell treball perquè va considerar que tenia un caràcter independent respecte de la regió de Barcelona; aquestes són les paraules que li havia dedicat en l'article que sintetitzava aquells resultats, quan havia fet referència a les indústries excloses:

«la indústria del suro, per exemple, de la qual viuen tants pobles de l'est català, nascuda a la selva mediterrània al sud de Girona i alimentada avui per altres regions espanyoles, en exportar els seus productes per petits ports especials, Palamós o Sant Feliu de Guíxols, resta al marge de l'àrea d'influència barcelonessa».

Sabem que Vilar estava preparant el nou article l'abril de 1933, gràcies a aquesta carta escrita a Gabrielle des de l'Hotel Nou de Palafrugell:

«Aquest hotel "Nou" només seria divertit si fóssim dos; el piano semi-mecànic té uns sons molt asturians i no sembla

voler parar-se. Tinc una feinada monstruosa: una revista sencera per copiar que no puc quedar-me i que he de tornar abans de marxar demà a les 8. Ho he de fer aquest vespre. Però primer he d'escriure't, estimada. No puc telefonar, això seria sens dubte molt complicat en aquest local on les relacions internacionals no semblen especialment civilitzades.

Però aquest matí, dia "de glòria", com tu dius, sentia l'absència de la meua estimada, que al seu torn, malgrat el confort de l'autocar, hagués trobat a faltar un petit Fiat, Citroën, Rosengart, no importa. Evidentment, però em temo que sota aquesta hipòtesi (la d'un... diem Rosengart, perquè hi ha una possibilitat més, la del Petit Méridional, ai!) no ens haguéssim parat, al costat de les grans capitals de suro, en els precipicis encantats de s'Agaró i de St. Elm. Quin mar, quin cel! I sense l'absència de la petita emoció d'aventures: l'autocar parat per assenyalar el pas d'un atracador de Barcelona que fugia. Senyes no gaire precises, foto molt dubtosa; consigna: si ell puja, deixar-lo fer, però prevenir la guàrdia civil en el moment de baixar. Deu minuts després, un home força particular, amb el barret clar i l'abric de les senyes donades, puja a l'autocar. Consigna observada: tothom calla, però les mirades es creuen, i de vegades

aquestes coses passen. Però a Palafrugell, el senyor baixa amb mi, i tot-hom el deixa conscientment marxar. D'altra banda, no era l'atractor, sens dubte. De fet, dormir a aquesta nit a l'habitació al costat de la meua, suposo, perquè només hi ha un hotel i no pas gaire habitacions. No tremolis, *niña*, només és una hipòtesi... (Escolta això; és per mi? el piano toca la *Marsellesa*; només faltava això; fa poc eren els *Segadors*). La feina va bé; aquest matí a Sant Feliu, detalls precisos obtinguts de primera mà en una fàbrica particular, aquest vespre he arribat al "Foment" de Palafrugell en plena reunió de tots els industrials de la comarca: hi assisteixo d'incògnit en un racó i anoto l'essencial. Després, visita al secretari: no gaire trempat, aquest; però cal acontentar-se amb el que hi ha. M'ha donat algunes coses que ara copiaré. Mentre, espero sopar, i anar al llit aviat; perquè estranyament tinc son. I demà compto tornar per Girona, on veuré els amics de Brachfeld (opinió obrera, aquesta vegada, o almenys artesanal). Tot va bé, en resum. Aniré a Figueres, potser a Portbou, si tinc temps. I fins demà, estimada».

Uns mesos més tard, Vilar comenta la feina que té a l'Institut Francès i diu que ha de treballar i acabar «el suro». L'article apareixeria publicat l'any 1934. És interessant reproduir-ne la primera nota, on fa referència, entre altres coses, al seu viatge al Baix Empordà:

«Les fonts principals d'aquest article són: 1) algunes velles obres essencials sobre la qüestió del suro a Espanya: *Alcornocales e industria corchera*, de M. Artigas, i *Els tipus socials de la producció suro-tapera*, de Martí Roger; 2) una investigació efectuada l'abril de 1933 a Sant Feliu, Palamós, Palafrugell, entorn de diversos industrials, de la Cambra de Comerç i del Fomento de la Industria Corchotaponera; 3) les publicacions periòdiques especials: *Industria Corchera* de Palafrugell, *Corcho y taponos* i *Boletín Corchero*, de Sevilla; *Boletín Corticeiro* de Lisboa, *Le chène-liège*, etc.; les Memòries i Butlletins de les Cambres de Comerç i d'Indústria de Barcelona, Palamós i Sant Feliu; 4) la documentació personal posada a la nostra disposició pel senyor Berr, així com pels senyors Senover, Armengual, Costal, Santaló, que m'han ajudat en la meua documentació; 5) Les *Notes sur la vie économique de l'Espagne*, del senyor N. Schweitzer (Alger, maig 1933), contenen (p. 455-476) un estudi de l'economia espanyola del suro, però sense estudiar-ne l'evolució (veure, en l'article, p. 299-306)».

En aquesta ocasió, la història hi és molt present. L'article, farcit de quadres i

gràfics, es divideix en tres parts que segueixen l'ordre cronològic. La primera, titulada «El centre català i l'economia de suro a Espanya. Aspectes del segle XIX», és la més llarga i es divideix en aquests subapartats: a) Els orígens, els mercats i la mà d'obra; b) El desenvolupament de la indústria del suro al segle XIX; i c) el paper regional i nacional de la indústria del tap a Espanya en el moment del seu apogeu. Aquesta primera part acaba així:

«La preponderància de la petita empresa feia que la indústria del suro fos molt important per la vida local. Podríem dir que es trobava incorporada a la vida de tots i sense que s'hi barrejessin elements estrangers; es pot comprendre l'emoció amb què es visqueren a la regió de Palafrugell i Sant Feliu els primers signes de la crisi» .

«En aquestes condicions, podem dir que el 1929-1930 Espanya havia reprès, gràcies als seus aglomerats, el primer rang entre les nacions a la vegada productores i consumidores de matèria primera i exportacions de suro elaborat»

La segona part, amb el títol «L'economia de suro al segle XX, a Espanya i al món», es divideix així: a) Les transformacions tècniques i les seves conseqüències; b) El paper d'Espanya abans de la crisi. En aquesta part es lloa la capacitat d'adaptació tecnològica d'aquelles empreses:

«La regió de Palamós, Sant Feliu, Palafrugell conserva en realitat un valor innovador molt més alt del que faria suposar una hipòtesi basada només en les dimensions de les seves empreses i la difícil introducció de la mecanització de començaments de segle: Palamós, Sant Feliu i sobretot Palafrugell han creat, per a totes les peces, una indústria mecànica de primer ordre, i estrenen cada any nous aparells per millorar la mida del disc i del tap».

I s'aporten dades que havien permès, en aquell context, parlar de recuperació:

«En aquestes condicions, podem dir que el 1929-1930 Espanya havia reprès, gràcies als seus aglomerats, el primer rang entre les nacions a la vegada productores i consumidores de matèria primera i exportacions de suro elaborat».

La tercera part, titulada «La crisi del suro i la crisi mundial» és, de fet, molt curta

i no té subapartats. Cal destacar-ne els intents de lligar la història amb una proposta de solució a la nova crisi:

«Però la història que hem esbossat de la indústria espanyola del suro ens permet pensar que els elements de solidesa d'aquesta indústria no estan del tot perduts: al contrari que la crisi de 1920-22, que tenia les seves causes en la inadaptació de la mateixa Espanya, la crisi actual te les seves causes fora d'Espanya, i en el mercat mundial».

Per això, l'única solució prevista d'anar a l'antiga era la represa internacional

del consum. El producte tenia les qualitats necessàries per fer-la possible. I els petits productors catalans havien fet els deures i tenien l'equipament tècnic necessari, però calia que es posessin d'acord i assumissin de nou «el paper de coordinació entre la producció forestal raonada i un treball industrial on la tradició tècnica s'aliés a l'organització de l'exportació». Tot i que no el cita, aquesta crida al comerç internacional recorda les conclusions de l'article sobre «la regió industrial de Barcelona», és a dir, les conclusions del Diploma.

Rosa Congost i Colomer ■

■ notes en guaret

Un registre interromput: el padró d'habitants de 1936

A Espanya, la sèrie de recomptes censals periòdics, amb caràcter universal i elaborats amb criteris més o menys homologables, no va començar fins l'any 1857, quan la *Comisión Estadística General del Reino* ordenà la realització d'un primer cens de la població espanyola. Les deficiències d'aquest cens i l'embranchada de l'esmentada Comissió varen propiciar que es rectificqués i reemplaçés molt poc temps després (1860) i, a partir d'aleshores, la seqüència de recomptes, tot i veure's afectada pels cicles polítics, va mantenir certa regularitat: 1877, 1887, 1897, 1900, 1910, 1920, 1930, 1940, 1950, 1960, 1970, 1981, 1991 i 2001. Dissortadament, el darrer cens realitzat, el de 2011, ha perdut el caràcter exhaustiu universal que tenien els anteriors, ja que s'ha elaborat a través d'enquestes a una mostra del 12% de la població i utilitzant dades d'altres registres, especialment del padró de població. És probable que, en un futur, els historiadors lamentin aquest canvi de criteri decidit en plena crisi econòmica.

Ara, però, no anticiparem cap d'aquests previsibles laments. En aquest article, ens volem fixar en un altre recompte de població. Un que no es troba relacionat entre els disset anteriors perquè el seu àmbit geogràfic es limita a Catalunya i perquè l'objectiu amb què va realitzar-se fou més administratiu que estadístic. Ens referim al *Padró d'habitants de 1936*. El

conjunt documental generat per aquest padró té gran interès històric tant pel fet de constituir una fotografia de la població catalana just abans d'esclatar la Guerra Civil, com per la qualitat i el detall de les informacions contingudes. Va dur-se a terme per ordre de la Generalitat de Catalunya en el context del desplegament de la *Llei municipal de Catalunya* publicada el 8 de gener de 1934 i, com indica el seu títol, el que es perseguia no era elaborar estrictament un cens sinó un padró, o sigui un registre obert de la població resident a cada municipi.

A escala espanyola, el 1936, encara no existia pròpiament un padró municipal d'habitants. La idea havia estat present en el desenvolupament administratiu del segle XIX, però els intents de crear-lo no varen tenir gaire èxit més enllà de les principals viles i ciutats. Com a molt, varen aparèixer instruments que tenien com a objectiu el control i la identificació de la població i que podem considerar precedents del DNI (García Pérez, 2007). Aquests instruments, com ara les cèdules de veïnatge o, a partir de 1874, les cèdules personals, comportaven l'elaboració d'algun tipus de registre de veïns, però amb un abast i contingut més limitat que els padrons d'habitants: exclouïen els menors d'edat, no agrupaven la població en llars, no sempre enregistraven l'ocupació, etc.

A diferència dels censos, els padrons serveixen per administrar drets i deures dels ciutadans —als anys trenta, sobretot el dret de vot— i, per aquest motiu, han d'actualitzar-se de manera contínua mitjançant la inscripció dels nous nats i dels immigrants que traslladen la seva residència, alhora que s'ha de cancel·lar la inscripció dels difunts i dels qui marxen a residir en un altre municipi. Els padrons combinen les dades d'estoc (quanta gent) amb les informacions de flux (altes i baixes contínues). Per això, la *Llei municipal* de 1934 preveia que les rectificacions del padró s'haguessin de fer diàriament (art. 39) i establia dos tipus de registres en funció de la població: un fitxer de fitxes movibles, ordenades alfabèticament, una per a cada habitant, per als municipis amb més de 5.000 habitants; i, per als municipis que no arribaven a aquest llinar de població, un *Registre d'estatges* amb una carpeta per cada llar i fulls canviabls pels diferents veïns que l'habitaven. En moltes localitats, però, aquest registre continu, diari, no va arribar a crear-se i el padró es quedar en l'operació inicial d'inscripció en una data fixa; el tipus d'exercici de recompte d'estocs que defineix els censos demogràfics. D'aquí ve que sigui fàcil confondre'l amb un cens.

De fet, tant en la concepció del padró de 1936 com en els resultats finals podem trobar una certa ambigüitat i confusió en relació amb el tipus d'instrument generat. Les primeres versions de la *Llei Municipal* (BOGC, 79, 15 agost 1933), per exemple, es referien a l'obligació d'estar inscrit en el **cens** de població per tal de ser elector. Tanmateix, quan va publicar-se la versió completa d'aquesta norma, va incloure's un títol específic dedicat a la població (títol IV, De la població i de l'empadronament) en què s'establia la creació d'un **padró municipal**. Aquesta ambivalència cens/padró és igualment perceptible en els criteris que es varen utilitzar per enregistrar la població, en qüestions com la inclusió dels transeünts, més pròpia dels censos.

Les operacions d'elaboració del padró varen ser executades sota les directrius del figuerenc Josep Antoni Vandellós (1899-1950), que aleshores era cap del Servei Central d'Estadística de la Generalitat. Vandellós era un reputat estadístic format a Itàlia, al costat de Corrado Gini, i avui encara és conegut sobretot pels seus estudis demogràfics tècnicament avançats, però amb una forta càrrega xenòfoba (especialment *Catalunya, poble decadent*, del 1935). Després d'una temporada al davant de l'Institut d'Investigacions Econòmiques, i sense deixar aquest càrrec, va ser nomenat director del Servei Central d'Estadística i hi va roman-

dre fins l'octubre de 1936, quan va emigrar a Veneçuela (Pascual, 1990). En qualitat de director d'aquest servei, va publicar unes minucioses instruccions adreçades als ajuntaments sobre el procediment que s'havia de seguir en la realització del padró (BOGC, 56, 25 febrer 1936), va efectuar visites d'inspecció i va assistir a les concentracions de secretaris d'ajuntaments convocades pel conseller de Governació (BOGC, 106, 15 abril 1936). La rellevància donada al padró i l'esforç esmerçat per controlar-ne la qualitat fou gran, tal i com il·lustra el fet que s'engués una campanya informativa i, fins i tot, es filmés un documental de propaganda.

La data de referència de l'empadronament fou el 31 de març de 1936. Els agents repartidors de cada municipi havien de repartir, amb antelació a aquella data, els *fulls d'inscripció* a tots els caps de casa i als responsables d'habitatges col·lectius (hotels, convents, hospitals, presons, etc) del territori que tenien assignat. Havien de recollir-lo abans del 15 d'abril i lliurar-lo al secretari de l'Ajuntament corresponent. Després d'una revisió per part del ple municipal o la comissió de govern corresponent, s'obria un període de reclamacions. Una vegada resoltes les reclamacions, els secretaris municipals havien de formar el *Padró municipal* i aquest havia de presentar-se al Servei Central d'Estadística durant el mes d'agost i, en el cas de les poblacions amb més de 20.000 habitants, durant el setembre. A escala local, aquest procediment va donar lloc a dues tipologies documentals diferents, de les quals generalment només se n'ha conservat una. Sobre una mostra de 49 municipis empordanesos on hem localitzat el padró, només 26 conserven la col·lecció de fulls d'inscripció.

La part final del procés d'elaboració del cens va quedar interrompuda per l'esclat de la guerra. Tot i això, una vegada establitzada la situació política, es varen reprendre els treballs de compilació i des de març de 1937 fins a setembre de 1938 es varen publicar periòdicament al BOGC ordres referides a la recollida, revisió i aprovació de padrons municipals. Algunes d'aquestes ordres posen de relleu la destrucció de documentació durant els episodis revolucionaris de 1936 i estableixen procediments per a esmenar o repetir l'operació d'inscripció. Malgrat això, durant el mateix any 1937 es va publicar un primer avenç dels resultats globals a partir de la documentació enviada per 1.009 dels 1.068 municipis reconeguts (Servei Central d'Estadística, 1936), per bé que només tres centenars havien proporcionat les dades definitives. Posteriorment, durant l'octubre del 37, va aparèi-

■ notes en guaret

xer un segon avenç com a complement de *La Divisió Territorial de Catalunya* (Oliva, 1994: 92).

Es desconeix, ara per ara, l'existència del fons del Servei Central d'Estadística. I, a banda de les xifres publicades, només es conserven documents d'aquest cens en els arxius i fons municipals. La documentació d'aquest Servei sembla que fou confiscada per l'exèrcit franquista, però no s'ha localitzat a la secció de Guerra Civil de l'Archivo Histórico Nacional (López, 2010). En els fons municipals hi podem trobar, bàsicament, les dues tipologies documentals a les quals ens hem referit abans: els fulls d'inscripció i el quadern amb el padró municipal dels veïns, domiciliats (presentes i absents) i transeünts. El contingut d'ambdós no és exactament el mateix. Els fulls d'inscripció, manuscrits i signats per cada cap de casa, solen ser més heterogenis que el quadern del padró, que ha estat homogeneïtzat per l'administració municipal; per contra, el quadern no conté algunes informacions interessants, en particular el nom i la residència del propietari de l'habitatge on resideix el grup domèstic censat, en el cas que fos de lloguer.

El padró de 1936 ha rebut valoracions tècniques molt positives (Capellades i Farré, 2000), tant pel que fa al disseny de les operacions censals i la monitorització del procés de recollida d'informació, com per la cura que es va tenir per assegurar respostes de qualitat en les variables més conflictives, com ara l'edat o l'ofici. Alguns autors, tanmateix, són més crítics i consideren que presenta deficiències importants i una tendència a sobreestimar la població total, per bé que es refereixen no tant als documents municipals com als dos avenços estadístics publicats durant l'abril i l'octubre de 1937, en context ja bèl·lic i amb un percentatge encara impor-

tant de padrons qualificats com a provisionals (Oliva, 1994: 93).

Val a dir que, malgrat les valoracions positives que s'han fet sobre la qualitat d'aquest padró, quan hom observa el contingut dels fulls declaratoris —la matèria primera sobre la qual varen construir-se els altres documents—, també troba irregularitats de diferents tipus. Sobre una mostra de 4.057 llars empordaneses de les quals tenim el full d'inscripció, només el 76% indica el propietari de l'habitatge. En alguns casos, la circumstància que els residents fossin també els titulars de la finca pot ajudar-nos a entendre el buit; però en altres ocasions simplement el full no es va omplir amb prou cura. A Mollet de Peralada, de les 75 llars inscrites només 4 varen precisar el propietari de la casa; simptomàticament totes es troben entre les primeres del plec de declaracions. L'agent recaptador va canviar de criteri sobre la marxa? De la mateixa manera, només en una tercera part dels 4.057 fulls d'inscripció hi consta el nom o la signatura d'aquest agent repartidor. A la part baixa del document es demanava tant la signatura del cap de casa com la de l'agent repartidor, però sovint aquesta no hi figura. A voltes pot explicar-se perquè no es tracta dels fulls originals, sinó d'una còpia; però sovint torna a detectar-se un problema de cura en la recollida de les dades.

El padró aparentment destaca per la qualitat de les informacions socioprofessionals. No només per l'esforç d'eliminar denominacions imprecises, com ara *jornaler* (Reglament, art. 11), sinó també per recollir el nom del patró o propietari per al qual es treballava (o bé si es treballava per compte propi). Aquest darrer aspecte és una novetat que marca una gran diferència tant amb censos anteriors com posteriors. Tot i que per a valorar-ho amb rigor

Una mostra del full d'inscripció que omplien els caps de casa

caldria examinar més exhaustivament el grau d'homogeneïtat i pertinença de les categories i les relacions laborals recollides pel cens, estem en condicions de fer algunes anotacions crítiques sobre aquestes qüestions. Per exemple, el Servei Central d'Estadística va aconseguir eliminar l'etiqueta *jornaler*? Segons la mostra empordanesa que hem examinat, el grau d'assoliment d'aquest objectiu hauria estat alt o molt alt. De fet, d'un conjunt de 40.275 individus per als quals es detalla l'ofici, només a 33 se'ls qualifica com a *jornalers* i es troben molt concentrats a la costa, sobretot a Llançà, Colera i Port de la Selva. Una denominació similar, la de *bracer*, només la trobem en 6 ocasions, totes a Vilamaniscle. Aparentment el control exercit sobre els agents repartidors i sobre els funcionaris locals per tal que seguissin les directrius demanades per la Generalitat hauria estat exitós.

Tanmateix, com passa amb freqüència, els dimonis expulsats per la porta tornen a entrar per la finestra i, en aquesta ocasió, la pràctica eliminació de la categoria *jornaler* va compensar-se amb la introducció d'una altra categoria tan ambigua i imprecisa com l'anterior: *terrassà*. Aquesta etiqueta no és present en els registres demogràfics anteriors, escrits sempre en castellà. Un *terrassà*, segons el DIEC i l'Alcover-Moll, és simplement aquell qui es dedica al conreu de la terra, un sinònim d'agricultor, sense més precisions. A la mostra empordanesa hi hem trobat 1.390 *terrassans*, una quantitat força important. Si creuem aquesta informació amb la del patró pel qual es treballava, veiem que el terme *terrassà* és poc útil per definir de quin tipus d'agricultor estem tractant: en alguns casos semblaria un petit pagès, perquè es refereix a un agricultor *per compte propi* o bé s'aplica a joves que treballen *per al pare* o per a algun familiar directe; en altres ocasions queda clar que el *terrassà* treballa per a un patró o, sovint, per a diversos patrons; i encara un nombre significatiu estan *sense feina*. L'ambigüitat amb què es precisa, quan és el cas, per a qui es treballa, torna a il·lustrar les limitacions reals d'aquesta documentació. Dels 316 *terrassans* que sabem que treballaven per altri, només de 171 se n'indica el nom (a vegades el nom del mas), mentre que, per a la resta, només es diu que treballaven per *varis* patrons, sense major detall.

Per acabar, cal indicar que, tot i les advertències crítiques que acabem de fer, el padró de 1936 permet estudiar qüestions que amb altres registres demogràfics són menys abastables. Des d'una perspectiva estrictament rural, una virtut d'aquest padró és que ens permet identificar

masovers. Els masovers són una categoria social opaca a través de la major part de documents oficials del segle xx. Simplement no els trobem. El padró de 1936, tot i exigir un treball interpretatiu fi, permet aproximar-nos-hi. En algunes ocasions el document ho explicita clarament i qualifica al cap de casa de *pagès masover* o *parcer*. No tots els enregistraments són tan clars, però es pot intentar identificar els masovers dins el grup d'agricultors genèrics combinant tres criteris simultanis que permeten discriminar amb molta seguretat: l'ofici del cap de casa (agricultor), la ubicació de la residència (disseminat) i la propietat de la mas (aliena). A través d'aquest procediment hem localitzat un total de 826 famílies masoveres empordaneses. No són totes les existents en els municipis censats, però sí que tenim un mínim de masoveries identificables.

Potser el principal handicap del padró de 1936 té a veure amb el seu estat de conservació. La documentació agregada —més enllà de les publicacions provisionals de resultats— no sembla que s'hagi conservat i la documentació municipal ha experimentat destins i trajectòries diverses. Tanmateix, si poguéssim catalogar tots els documents que han perviscut, segurament conclouríem que cobreixen una porció prou bona i diversa del territori. I més si tenim en compte que el darrer cens (2011) només va incloure el 12% de la població.

Enric Saguer ■

Referències

CAPELLADES, Joaquim i FARRÉ, Mireia (2000) «Josep A. Vandellós i l'estadística demogràfica moderna», *Nota d'economia*, pàg. 67.

GARCÍA PÉREZ, Sandra (2007) «El padrón municipal de habitantes: origen, evolución y significado», *Hispania Nova*, 7, <http://hispanianova.rediris.es>.

LÓPEZ ANDRÉS, Xavier (2010) *Confits estadístics. Històries catalanes de comptes i de mesures*, Barcelona: Generalitat de Catalunya / Institut d'Estadística de Catalunya.

OLIVA i LLORENS, Jordi (1994) «El cost humà de la Guerra Civil de 1936-1939: Els combatents morts», *Recerques: història, economia, cultura*, 30, pàgs. 87-102.

PASCUAL ESCUTIA, Jordi (1990) «Homenaje al profesor José Antonio Vandellós (1899-1950)», *Boletín de la Academia Nacional de Ciencias Económicas*, Caracas, 6, pàgs. 171-188.

UNA MAR DE VINYES

Hermes bàquic coronat amb un pàmpol de vinya, fet amb marbre de Carrara d'època altimperial, procedent de l'excavació de les termes de la ciutat romana. Fotografia: Arxiu MAC–Empúries.

Sota aquest títol genèric, enguany el Museu d'Arqueologia de Catalunya–Empúries i el Museu de l'Anxova i la Sal de l'Escala (MASLE) realitzen una sèrie d'activitats centrades en el conreu de la vinya i la producció del vi a l'Empordà i, més concretament, a banda i banda del massís del Montgrí. Participen en aquestes activitats el mateix MAC–Empúries i els ajuntaments de l'Escala i de Torroella de Montgrí.

La primera d'aquestes activitats ha estat les VII Jornades, un cicle de tres conferències, organitzades pel Centre d'Estudis Escalencs i realitzades al MASLE, durant el qual es fa un repàs d'aquesta activitat al llarg de la història. Aquestes xerrades es complementen amb una sortida, el dia següent, per visitar algun element o indret significatiu relacionat amb el tema de la conferència.

La primera xerrada, a càrrec de l'arqueòleg Joaquim Tremoleda, es va realitzar el dia 1 d'abril, i es va centrar en el potent factor econòmic que va representar la vinya a l'Empordà en època romana. La visita guiada fou a Llafranc i al poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell). La segona, el 15 d'abril, fou pronunciada per Jaume Salvat, fill de vinyaters i bon coneixedor del territori, sobre les vinyes de ca l'Alegre. També es va projectar un documental d'Antoni Martí i la visita guiada l'endemà es va fer a les barraques de vinya de l'Escala i l'entorn. Finalment, la tercera sessió fou donada pels historiadors Xavier Soldevila i Pere Gifre, sobre la vinya a l'Empordà i al Montgrí en època medieval i moderna. La visita del dissabte es féu al mas Molla de Calonge.

L'activitat central, però, la constitueix una exposició doble, a la seu del MAC–Empúries i al MASLE, que romandrà oberta tot l'estiu. Al voltant d'aquestes exposicions es realitzen un seguit d'actes, com ara la presentació del catàleg, la projecció d'un recull d'història oral, tastos de vi fermentat en àmfora, la recitació de poemes centrats en el vi o xerrades sobre l'enologia.

El divendres 17 de juny s'inaugura a la sala d'exposicions temporals d'Empúries la mostra «Una mar de vinyes», amb el subtítol «*Nunc est bibendum* (És l'hora de beure)», tot citant el primer vers d'Horaci, *Odes* I, 27, com un desig de celebració. També es presenta el catàleg. L'exposició pretén explicar de manera molt gràfica el procés històric que va portar a la implantació del conreu de la vinya.

La producció i sobretot el consum del vi a Empúries i a l'Empordà s'introdueix a l'època de les colonitzacions i durant l'època grega es va consolidar com un element de prestigi i un mitjà de relació social. Fou en època romana, però, que el conreu de la vinya i l'elaboració de vi autòcton van conèixer un gran increment. Aquesta dinàmica es va iniciar amb la conquesta, però no es va concretar fins que s'integrà al sistema d'explotació romà, a partir del qual el territori va passar de ser només una àrea consumidora a una terra d'inversió per a desenvolupar una vinya especulativa que produís un excedent de vi destinat al comerç.

Aquesta iniciativa va desenvolupar un sector econòmic que va afectar múltiples registres: el purament agrícola, lligat a la propietat de la terra i al conreu de la vinya; els que es relacionaven amb la transformació durant el procés de vinificació; la fabricació d'envasos a les bòbiles per al seu transport, i la feina dels encarregats de la seva expedició i comercialització; i així s'arribava, finalment, al consum, sovint en àrees molt allunyades de la zona productora.

El coneixement d'aquest fenomen econòmic, que fou molt potent durant més d'un segle, entre els anys 25 aC i 100 dC, prové de múltiples canals de recerca, des del registre de l'arqueologia terrestre i subaquàtica, l'estudi de l'enginyeria naval, i algunes disciplines científiques que realitzen analítiques i estudis de les restes vegetals conservades, com la paleocarpologia.

La segona exposició s'inaugura el 18 de juny a la sala d'actes del MASLE, tot presentant el DVD d'història oral, que recull la gravació del testimoni de persones que han participat en el conreu de la vinya a la zona d'entorn del Montgrí. En aquest cas, el subtítol fa referència al conreu de la vinya i el vi al massís del Montgrí.

L'exposició combina plafons que, mitjançant textos i fotografies, donen una visió històrica del treball de la vinya i de l'elaboració del vi des d'època medieval fins avui. Aquesta informació es complementa amb l'exposició de nombrosos objectes d'alt valor etnològic, relacionats amb aquestes tasques tradicionals.

El catàleg conjunt de les dues exposicions permet tenir a les mans una visió històrica transversal de la vinya. Tanmateix, en un intent d'aprofundir en el tema, la publicació no es limita als temes que hom

podrà observar en l'exposició, sinó que consta de diversos articles encarregats a autors especialitzats que, amb els seus estudis històrics, ofereixen una visió més àmplia de la història de la vinya i el vi a Empúries, a l'Escala, al Montgrí i a l'Empordà. Aquestes aportacions són molt noves; per exemple, podem veure com, en relació amb l'època moderna, la recerca de documentació ha permès de veure quins foren els protagonistes de la rompada dels

erms per a colonitzar espais nous del Montgrí en favor de la vinya, i com aquest procés es pot relacionar amb el poder de la vila reial de Torroella de Montgrí o la fundació de la vila nova al port d'Empúries.

Joaquim Tremoleda ■
 Doctor en arqueologia
 MAC–Empúries

El Gall de l'Escala fent la premsada del raïm. Fotografia: Vernon Richards.

Els passats dies 16 i 17 de juny l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT), conjuntament amb l'Arxiu Capitular de Tarragona i l'Arxiu Històric de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla de la mateixa ciutat, organitzaren les II Jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip, enfocades a l'estudi de la família i les dinàmiques socials durant l'Antic Règim.

L'any passat l'AHAT inicià la celebració de les Primeres Jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip, primer arxiver diocesà, sota el títol «La Repoblació del Camp de Tarragona. Estat de la qüestió», amb les quals es pretenia oferir als investigadors, seguidors i a la ciutadania en general eines per tal de conèixer i interpretar el nostre passat i poder afrontar així el present. Enguany ens proposàvem, en la mesura del possible, que hi participessin investigadors tant de casa nostra com de fora. En aquest sentit, els títols de les diferents comunicacions de les jornades s'enfocaren a temes tan diversos com «La família tarragonina del segle XVI segons els inventaris de Bernat Gendrà», per part de les doctores Montserrat Santmartí i Isabel

Companys; en aquesta es realitzà un recorregut per les cases més destacades del cinc-cents a Tarragona a través dels inventaris *post mortem* que l'insigne notari de la ciutat va recollir en els seus manuals. A través d'un minuciós treball d'investigació, la doctora Companys mostrà com a través d'aquesta tipologia documental es pot arribar a reconstruir la topografia i identificar la localització de la major part dels palaus cincentistes de la ciutat. Per la seva banda, el doctor Llorenç Ferrer i Alós, sota el títol «Estratègies familiars a partir de la genealogia», ens explicà com la reproducció social és un dels elements claus en l'estudi de la història de la família. Així doncs, els individus agrupats en les unitats familiars busquen reproduir en el temps el seu estatus social i, per tal que això sigui possible, desenvolupen diversos tipus d'estratègies (matrimonials, demogràfiques, productives, etc.) per a aconseguir aquest objectiu.

Amb aquestes jornades l'AHAT no podia deixar de banda disciplines tan complementàries per a la història com és la història de l'art. En aquets sentit, la doctora

trobades ■

La família i les dinàmiques socials a l'Antic Règim. II Jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip

Tarragona,
 16 i 17 de juny de 2016

■ trobades

Fotografia: Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona

Sofia Mata de la Cruz aportà pinzellades en aquest camp, gràcies a la conferència «Quan la família és alhora escola i obrador. La nissaga dels escultors Bonifàs (segles XVII-XIX)», en la qual es va tractar el cas particular d'aquesta nissaga d'artistes, provinents del sud de França, de la qual sorgiren diversos artistes de renom.

El primer dia de les jornades acabà amb les ponències de la doctora Rosa Congost i Colomer i el doctor Antoni Riera Melis. La doctora Congost ens exposà els resultats dels estudis que s'estan duent a terme a la zona de Girona en relació amb el canvi social que es produí al món rural a l'època moderna a partir de l'estudi de les dispenses de proclames i del registre d'hipoteques, per tal de veure l'evolució de la categoria social dels diversos actors. Per altra banda, el doctor Antoni Riera ens va parlar d'«Aspectes de l'alimentació a l'època medieval i moderna», sobre tots els factors que jugaven un paper fonamental al voltant de l'alimentació, com els desastres naturals i els fluxos econòmics del territori.

Les ponències del matí del dia 17, segon i últim dia de les jornades, les inicià el doctor Daniel Piñol amb la conferència «La mort a l'edat mitjana» amb què exposà

la recepció que tenia la societat medieval de la mort a través de la documentació (testaments, inventaris *post mortem*, etc). Per altra banda, la doctora Teresa Vinyoles, en la seva ponència enfocada a «El paper de la dona en la societat medieval catalana», va aprofundir sobre la idea del canvi pejoratiu que es va produir durant la baixa edat mitjana en relació amb la recepció del món femení.

Les II Jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip les va cloure el doctor Valentí Gual, amb la conferència «La família a l'edat moderna». Hi explicà com el sistema de la reconstrucció de famílies ens pot ajudar a entendre les estratègies familiars de les nostres genealogies.

Totes les conferències d'aquestes jornades, així com les ponències d'altres anys, es poden veure al canal de Youtube de l'AHAT entrant a la següent direcció: <https://goo.gl/Abh89B>

Neus Sánchez Pié ■

Tècnica arxivera responsable de l'Arxiu Històric de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona

Joan Maria Quijada Bosch ■

Tècnic arxiver de l'AHAT

■ l'Associació

Recercat 2016 a Vic

29, 30 d'abril i 1 de maig de 2016

Interior de la Casa-Museu Verdaguier de Folgueroles. Fotografia: Eva Mitjà Torrent

Un any més, i ja en van dotze, els centres d'estudis de parla catalana hem tingut en el Recercat el nostre dia gran de trobada i de posada en valor davant la societat. Es tracta d'una jornada de cultura i recerca local que s'esdevé anualment a la ciutat escollida com a Capital de la Cultura Catalana, organitzada per l'Institut Ramon Muntaner (IRMU) i la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC). Enguany, com que s'ha esdevingut a Vic, ha comptat també amb l'Ajuntament d'aquesta ciutat i el Patronat d'Estudis Osonencs, així com amb la col·laboració de més d'una quinzena d'entitats de la comarca. El cap de setmana del 29, 30 d'abril i l'1 de maig de 2016 es van dur a terme diversos actes: fira, exposicions, taules rodones, debats, presentacions, conferències, audiovisuals, tallers infantils i visites guiades. El divendres va tenir lloc la taula rodona «Oportunitats i reptes de la cultura en el context polític actual», del qual l'organit-

zació i els dirigents polítics en van destacar les perspectives altament positives que s'obren amb els nous governs valencians i balears, de cares a unir ponts i noves iniciatives de col·laboració. Sorpren aquest optimisme generalitzat, que ha negligit l'atzucac pel qual travessen en aquests moments els centres d'estudis de les terres de Girona, arran de la dissolució dictada a finals de 2014 per la Diputació de Girona —amb la unanimitat de totes les forces polítiques representades— del Patronat Francisc Eiximenis que des de feia més de cinquanta anys donava cobertura a les entitats gironines. Situació lamentable que hauria de portar els polítics catalans a no ser tan optimistes sobre el que passa a casa dels veïns, quan al nord-est del propi país s'ha dinamitat una estructura històrica que sempre havia estat posada arreu dels Països Catalans com a exemple que calia seguir. Un contrast que s'evidencià clarament amb la reunió extraordinària —fora de programa

oficial—, que la tarda del dissabte els representants dels centres gironins van tenir amb els directius de l'IRMU i la CCEPC de cares a intentar traçar un full de ruta per redreçar el millor possible aquesta nova situació. Val a dir que, després d'aquella sessió, els interlocutors designats han tingut ja una reunió amb representants de la Diputació de Girona que permet albirar garanties d'un futur sense gaire sobresalts, per bé que sembla que això haurà de passar per un major compromís del sector en la gestió i assumptió de responsabilitats que fins fa poc anaven a càrrec de l'ens provincial. Podem, doncs, ser moderadament optimistes, gràcies al suport i cobertura que l'IRMU i la CCEPC ens han ofert. Aquesta col·laboració s'ha demostrat imprescindible i fa palesa la necessitat d'una major implicació de les entitats gironines en les seves activitats. Sobre això, convindria que augmentessin les publicacions dels centres gironins a l'estand de la fira del Recercat, on val a dir que les de l'AHR ja fa molts anys que hi són presents.

El dissabte al matí, després de la tradicional inauguració de la fira a la cèntrica plaça dels Màrtirs, van iniciar-se els actes acadèmics al Temple Romà de la ciutat, un escenari incomparable per a la celebració d'esdeveniments culturals com aquest. El primer va ser la nova proposta 'Mosaic Recercat', amb la qual es pretenia presentar projectes realitzats per part de diversos centres durant els darrers dos anys, i que té vocació de continuïtat. S'hi van presentar iniciatives com el llegat patrimonial d'una fàbrica tèxtil de Gallifa, a càrrec del Centre d'Estudis del Voltreganès; una ruta literària pels temples catalans, a càrrec d'Espais Escrits-Xarxa de Patrimoni Literari Català; l'Atles domenequià, del Centre d'Estudis Lluís Domènech i Montaner; i un estudi del camí Cardoner a la cara nord del Cadí, per part de l'Institut d'Estudis de l'Alt Urgell. A continuació va tenir lloc la taula rodona «Patrimoni a debat: reflexions des de la societat civil», conduïda per les Comissions Cíviques del Patrimoni del Baix Llobregat i de les Terres de l'Ebre, que va versar sobre processos de patrimonialització i refuncionalització des d'una perspectiva ben actual. Per acabar el matí, la ja tradicional entrega dels Premis Recercat, un acte que va fer quedar petit el Temple Romà, i que enguany va ser presidit per Santi Vila, conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Amb aquests premis es va retre un merecut homenatge a les trajectòries personals de Mn. Antoni Pladevall, historiador de llarga i dilatada trajectòria investigadora i d'extensa producció bibliogràfica, per ini-

ciativa sorgida des de l'amfitriona Osona; i d'Artur Blasco, musicòleg i estudiós de la cultura popular i tradicional del Pirineu de no menys reconeguda trajectòria, a proposta conjunta de la Societat Andorrana de Ciències i de l'Institut d'Estudis de l'Alt Urgell. El premi a l'entitat va ser en aquesta ocasió per a l'Institut d'Estudis Eivissencs, fundat el 1949, candidatura promoguda per l'Institut Menorquí d'Estudis. L'acte va ser molt solemne i una nova demostració que l'activitat sovint callada i silenciosa dels centres d'estudis i dels seus estudiosos resulta ser de gran transcendència quan es posen en comú sinèrgies, propostes i iniciatives com en el Recercat. El tradicional dinar de germanor al Seminari de Vic va posar el fermall d'or a una jornada que, com és habitual, està molt ben organitzada —permet als diversos centres conèixer-se millor, intercanviar experiències i actuar en xarxa.

Durant els tres dies, al Temple Romà, al Col·legi d'Aparelladors i al Seminari de Vic es van poder visitar tres exposicions: «Ateneus, Cultura i llibertat», produïda per la Federació d'Ateneus de Catalunya; «Patrimoni Oblidat, Memòria Literària», realitzada per l'IRMU i la CCEPC; i «Apelles Mestres: artista total i home polièdric», de l'Esbart Català de Dansaires. És costum que el Recercat també permeti conèixer alguns dels atractius de la ciutat que anualment acull la trobada, i fins i tot de la comarca. Enguany, durant la tarda, alguns van poder gaudir d'una de les dues visites guiades proposades: les rutes «Laura a la ciutat dels sants», basada en la novel·la homònima de l'escriptor Miquel Llor, i «Josep M. Sert» per visitar les pintures de la Catedral i l'Ajuntament de la ciutat. També, l'endemà diumenge hi va haver una visita a la Fundació Jacint Verdaguer de Folgueroles, a càrrec dels seus responsables, amb un recorregut per diversos indrets de la població vinculats al poeta i la lectura d'alguns dels seus poemes. La sortida va finalitzar a l'ermita de la Damunt des d'on s'albira una excepcional panoràmica del Pirineu, del Pedraforca fins al Puigmal. D'altres van poder optar per la ruta «Vic en la literatura moderna i contemporània».

Un any més, una jornada que es tanca amb èxit de participació, i amb la qual els centres d'estudis fem manifestació del nostre dinamisme dins la societat civil del país. I, en el cas concret dels centres gironins, va servir per a despertar de la letargia del darrer any i posar les bases del nostre futur més immediat.

David Moré Aguirre ■

Visita comentada a Folgueroles.
Fotografia: Eva Mitjà Torrent

■ llibres

GARCÍA ORALLO, Ricard

La terra a subhasta. Crisi, endeutament i desposseïció al món rural català de finals del segle XIX

Col. Biblioteca Abat Oliva
Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2016, 648 pàgs.

Algú podria pensar que aquest llibre, que parla de crisi i de desposseïció i que per tant avui té una rabiosa actualitat, havia estat ideat, de manera oportuna, en temps de crisi. Però un llibre com aquest no s'escriu en poc temps. Aquest llibre arranca de més lluny i, per això mateix —encara que pugui ajudar a reflexionar sobre els temps de crisi— no és un producte del temps de la crisi. El podríem definir, en canvi, com el producte de la curiositat, nascuda ja en el temps d'estudiant, per un tema que sortia en tots els manuals d'història contemporània d'Espanya però del qual en sabíem realment molt poc. El resultat del seu interès a l'hora d'abordar el tema de la crisi des del punt de vista dels que l'havien patit, va tenir com a resultat una tesi doctoral. I, finalment, n'ha sortit el llibre.

L'objectiu de la primera part és l'anàlisi de l'embargament i la conseqüent desposseïció de finques i de béns, associat a l'impagament de deutes a Hisenda. Es tracta d'un tema recurrent en la literatura i premsa contemporània; molts contemporanis i molts historiadors havien recollit sobre aquest tema i n'havien suggerit la importància. Aquí és explorat a fons, com a símptoma de la crisi agrària de finals de segle XIX. Per tal d'analitzar-ho correctament, García Orallo s'endinsa en l'estudi de les reformes tributàries del segle XIX a Espanya i, el que és més important, en l'efectivitat real que tingueren; és a dir, en les possibles dificultats de l'administració financera per a exercir la preceptiva tasca recaptadora. Sense conèixer el grau d'eficàcia de l'administració, hauria estat difícil concebre l'endeutament fiscal com a símptoma de la crisi agrària de finals del segle XIX, com fa l'autor. Per tal d'analitzar aquest símptoma, parteix de l'anàlisi dels quatre butlletins provincials: compta i analitza les finques subhastades per debits fiscals i els contribuents afectats durant el període 1881-1901. Aquest exercici evidencia un comportament molt diferent de les províncies de Barcelona i Lleida en relació amb les de Girona i Barcelona. García l'atribueix als diferents sistemes d'explotació de la terra. En el cas de Tarragona, a més, s'explora i es treballa el Registro de Adjudicaciones de Fincas al Estado, una font que es revela excepcionalment rica.

La segona part, més extensa, tracta sobre l'endeutament privat i les dificultats que els endeutats per hipoteques podien haver conegut amb la crisi. Aquí les dades treballades es refereixen a Girona i a Barcelona. El tema del crèdit hagués estat molt més fàcil de treballar si les hipoteques s'haguessin constituït, com avui, en les institucions financeres. Però això s'inicià a l'estat espanyol molt més tard. Ricard García va veure les possibilitats de treballar sobre l'ac-

tivitat judicial relacionada amb deutes privats impagats, a partir dels edictes de subhasta que es publicaven en els butlletins oficials, tot intuïnt primer, i després demostrant, que aquests edictes representaven només una punta de l'iceberg del conjunt dels expedients judicials. Els resultats de la immersió realitzada en aquesta segona part són potser més espectaculars que en la primera, no només pel que aporten al tema estudiat, sinó per les múltiples vies que obren a futures línies d'investigació. És precisament pel seu caràcter de tempteig d'una via nova d'anàlisi, que aquesta part planteja nombrosos dubtes sobre coses que hem donat sovint com a suposades, tant sobre la validesa de moltes estadístiques sobre les quals s'havien fonamentat molts treballs —i un bon exemple n'és un «interludi: sobre el nombre de propietaris i contribuents»— i de les quals Ricard García, que tan bé les coneix, evidencia les febleses, com sobre la importància dels mecanismes que podem considerar informals, com els *pagarés* que, a diferència del que havíem pogut imaginar en un començament, poden revelar les dificultats del conjunt de les reformes liberals i de les seves institucions per ser realment eficients. El darrer capítol del llibre tracta sobre el districte hipotecari d'Igualada. Penso que és una bona manera de combinar la presentació i exploració de les possibilitats de les fonts treballades en un àmbit més local. També penso que poden ser útils a molts futurs investigadors els annexos de les darreres pàgines. En aquest sentit, cal felicitar no només els membres del Jurat del Premi Doctor Joan Mercader de recerca, que van decidir distingir aquest treball amb aquest guardó, sinó també l'Ajuntament d'Igualada i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, perquè han fet possible una edició impecable d'un llibre especialment voluminós.

El conjunt del llibre permet posar en valor una altra faceta important de Ricard García, la d'excel·lent comunicador i docent, a partir dels estats de la qüestió que ens ofereix el llibre sobre dos temes que sovint són tractats per separat. La introducció del llibre ens ofereix, en primer lloc, un magnífic estat de la qüestió sobre la crisi agrària de finals del segle XIX. En l'inici de la segona part, que, com hem dit, tracta sobre l'endeutament privat, trobem un altre estat de la qüestió, també brillant: aquesta vegada sobre el tema del crèdit. També aquí veiem la seva capacitat de síntesi i, alhora, aquella insatisfacció habitual per la manera com aquests temes s'han tractat majoritàriament en la historiografia. El lector no pot sinó celebrar que aquell neguit hagi actuat com a motor del llibre.

Rosa Congost ■

La llarga i fructífera trajectòria de Pere Bosch en l'estudi sobre la complexitat del sindicalisme agrari a les comarques gironines (recordem la seva biografia sobre algunes figures cabdals com Pere Dausà o Jaume Rosich o els treballs sobre la Cooperativa de Banyoles i les conflictivitats sobre el conreu de l'arròs al Baix Empordà), ha assolit un punt de maduració analítica i teòrica que li ha permès afrontar amb èxit aquesta obra sintètica i calidoscòpica sobre el camp gironí durant la segona república.

La conjuntura dels anys trenta permeten a l'autor observar molt de prop i de forma concentrada en un espai relativament curt de temps la configuració de les múltiples estratègies de disputa dels diversos actors sobre el debat en la distribució de les rendes del camp. Els anys republicans seran l'escenari d'unes noves formes de confrontació entre els sectors jornalers i els propietaris de les terres. Però també, i més interessant encara, estem en un període en què se'ns fan visibles ben clarament les fórmules d'acció reformista i/o revolucionària per a l'emancipació del treballadors (amb diferències entre les reivindicacions de jornalers i masovers) i, paral·lelament, les vies pactistes i/o autoritàries dels sectors benestants per tal de mantenir la direcció del món rural i la seva preeminència social i política.

Bosch ens dibuixa clarament els posicionaments de cada grup, la seva motivació de base, la seva força objectiva, la cartografia de la seva actuació i la cronologia de les seves accions. Un panorama que no hauria estat possible de descriure sense una labor sistemàtica de bona selecció de fons documentals de sindicats i patronals, de consulta estratègica de premsa generalista i sectorial i, també, amb lectures de material memorialístic i d'estudis anàlisi d'economia agrària del moment.

Sense parlar-ne a penes, sense un plantejament apriorístic, ni teòric ni tampoc ideològic, al llibre se'ns descriu, no obstant, una veritable lluita de classes en el seu més profund sentit històric. Tot el relat té un fil conductor ben clar resultat de posar correctament totes les peces al seu lloc. Els actors socials del camp gironí es troben confrontats en un procés molt dinàmic i accelerat, condicionat per la legislació republicana (revisió de contractes i comissions d'arbitratge) i la seva aplicació pràctica segons el govern de torn, empenyos tot ells a prendre decisions col·lectives en una accelerada presa de consciència dels seus interessos confrontats.

El món dels propietaris anirà evolucionant des de la negació del problema agrari a la regió gironina, molt arrelat en un pensament i una acció pairalista secular, passant per una estratègia nominalment interclassista del món catòlic més social tot promocionant cooperatives, fins a la defensa pura i simple de la propietat com a valor suprem per tots els mitjans al seu abast.

Aquesta politització creixent observada al camp gironí ve determinada per nous mecanismes d'associacionisme sindical i per noves formes d'organització patronals que porta a una extrema bipolarització. Una tendència que té en els fets d'octubre de 1934 i les seves seqüeles un punt d'inflexió clar que quedarà gravat en les mentalitats de tots els sectors i condicionarà molt directament el que succeirà al juliol-agost de 1936 i posteriorment el desenvolupament final de la guerra i la postguerra. Com si aquest bienni es tractés, en definitiva, d'un assaig general amb intensitats diferents. Però aquesta ja és tota una altra història, prou estudiada en recerques ja publicades i conegudes.

Els espais de debat i diàleg que una cert reformisme legislatiu republicà havia imposat queden bloquejats i sense utilitat real. La radicalització del procés aparta les vies intermèdies. L'acció directa d'una banda i altra apareix com a aparent millor opció per als diferents actors en disputa. El creixent sindicalisme de classe (d'acció molt local i amb dificultats d'articulació regional) té el seu mirall i es realimenta amb les ofensives de les patronals com ara l'IACSI. Els estils de mobilització i d'enquadrament varien substancialment.

És precisament en aquest punt en què ens apareix un gran interès analític al voltant de la interrelació entre l'evolució de la política institucional, amb les seves derivades partidistes, i les complexes formes de relació del món agrari: el xoc de llenguatges i mentalitats que trenca hegemònies culturals i formes i instruments de domini polític. El 14 d'abril, en tant que fenomen global, havia obert al camp un enfrontament latent derivat d'unes estructures de propietat poc equitatives que convivien amb unes formes quotidianes de subsistència d'àmplies capes de població. Unes formes de les quals els desnonaments i els desplaçaments forçats eren una de les seves característiques més injustes i de les quals la República havia creat les bases emocionals i legals per tal d'evitar-les.

Pere Bosch ens planteja tot això i més. Amb un meticulós i exhaustiu buidat

BOSCH, Pere

La lluita per la terra. Solidaritats pageses i conflictivitat rural a la regió de Girona (1931-1936)

Biblioteca d'Història Rural
(Col·lecció Estudis, 17)

Girona: Associació d'Història Rural; Centre de Recerca d'Història Rural; Documenta Universitaria, 2015.

LA LLUITA PER LA TERRA
Solidaritats pageses i conflictivitat rural a la regió de Girona (1931-1936)

PERE BOSCH I GARCIA

DOCUMENTA UNIVERSITARIA

notes de lectura

a l'entorn de la Biblioteca d'Història Rural

d'arxiu (cal destacar el tractament dels fons judicials i arbitrals) ens mostra les particularitats de la regió de Girona la seva riquesa comarcal plena de contrastos. Un mapa de conflictes que necessitaria ulteriors investigacions de microhistòria local per perfilar molt més les diferents xarxes de poder existents, els

canals de difusió de les idees o, també, els mecanismes de mobilització. Les bases ja hi són posades i ben orientades.

Albert Testart i Guri ■

recerques

**REIXACH SALA,
Albert**

***Municipi, finances
i èlits locals en
una ciutat catalana
baixmedieval:
Girona, 1345-1445***

**Tesi doctoral dirigida
per Pere Orti Gost (UdG)
i Pere Verdés Pijuan (CSI-IMF)
a la Universitat de Girona**

**Data de lectura:
24 de juliol de 2015**

Aquesta tesi doctoral, defensada el 24 de juliol de l'any passat, té com propòsit bàsic analitzar els efectes sobre la societat d'una ciutat de la Catalunya baixmedieval per part del poder creixent dels governs locals; en especial, en l'àmbit de la fiscalitat i de les finances públiques. El cas d'estudi escollit és Girona i, pel que fa al període, el comprès entre 1345 i 1445. Diversos factors converteixen la ciutat de l'Onyar en un bon laboratori. Per exemple, el pes econòmic i el rol de capital regional que exerceix a l'àrea nord-est del principat, alhora que uns rics fons arxivístics acompanyats d'un substrat historiogràfic notable i amb tres autors de referència com són S. Sobrequés, C. Guilleré i J. Fernández Trabal. Així doncs, ha prevalgut la recerca documental centrada en l'arxiu del municipi i en l'extens dipòsit derivat de la notaria reial. L'estudi del material compilat s'ha nodrit de visions renovades de la història institucionalista i, sobretot, del mètode prosopogràfic.

Una vegada revisada la historiografia sobre el tema (tant en el marc de l'Europa occidental com l'estrictament local) i descrits els plantejaments inicials, el treball es divideix en dues grans parts. La primera posa l'atenció sobre la plataforma en què radicaven les fonts de poder del col·lectiu objecte d'estudi. Així, reconstrueix i descriu la seqüència de fenòmens (pressió fiscal, necessitats comunitàries, deute i estratègies tributàries) que impulsaren la consolidació i l'evolució de l'administració local a Girona en l'època indicada. A continuació, es fixa en l'organigrama i el funcionament d'aquesta administració des del punt de vista dels actors implicats.

La segona part consisteix en una prosopografia dels protagonistes del procés. D'entrada, s'identifiquen les persones que participaren en els òrgans de

govern exercint-hi diversos oficis. Tot seguit, es caracteritzen els que gestionaren la hisenda local bé com a tesorers, bé com a síndics o agents en operacions econòmiques en benefici de la universitat. Finalment, es posa l'accent sobre els que prengueren part en els negocis fiscals i financers lligats a la tresoreria municipal; és a dir, el crèdit, l'arrendament d'impostos indirectes, els serveis financers i la provisió de vitualles i materials.

En conjunt, la tesi pretén aportar llum i introduir matisos a l'existència, a la Catalunya dels segles XIV i XV, d'unes elits locals les bases polítiques i econòmiques de les quals estaven en bona part lligades a les institucions municipals. A partir de l'anàlisi prosopogràfica en tots els àmbits apuntats, s'ofereixen dades concretes de cara a revisar determinades hipòtesis interpretatives no sempre prou contrastades. Son les hipòtesis que incideixen, per exemple, en l'acaparament complet de les administracions de viles i ciutats per part de grups molt reduïts i amb poca renovació; o explicacions similars que, en general, han tingut poc en compte els canvis derivats de la formació d'autèntiques hisendes municipals a partir de les dècades de 1360 i 1370, la complexa trama d'instàncies de poder i la relativa integració dels prohoms locals en les dinàmiques polítiques del conjunt de la corona. També s'assenten les bases per a futures recerques centrades en els canals de la mobilitat social, sobretot durant els darrers decennis del tres-cents.

La lectura de la meua tesi d'història social d'una àrea rural com era el partit hipotecari de Besalú va tenir lloc el darrer febrer (un mes que ha resultat especialment prolífic per a la lectura de tesis a Girona) a la Sala de Graus de la Universitat de Girona. El tribunal que vam reunir estava format per James K.J. Thomson, professor emèrit de la Universitat de Sussex, en qualitat de president; Julie Marfany, lectora de la Universitat de Durham, en qualitat de vocal; i Rosa Ros, professora de la Universitat de Girona, en qualitat de secretària. Vaig comptar doncs amb el privilegi de tenir els comentaris d'un grup d'avaluadors especialment internacional, i més tenint en compte que la meua tesi optava a la menció de doctor internacional.

La investigació que he produït indaga, a través essencialment de documentació d'arxius repartida per la geografia gironina, en el funcionament de la societat agrària (i també protoindustrial) de l'interior gironí. La tesi es divideix en set capítols que tracten, respectivament, l'evolució demogràfica, l'estructura professional, els mercats formals de propietats i crèdits, el treball femení en la indústria tèxtil i, finalment, el consum, la cultura material i els nivells de vida. El tribunal me'n destacà especialment els esforços realitzats en aquesta darrera part, basada sobretot en la comptabilitat d'una empresa tèxtil banyolina, contractes matrimonials i inventaris de béns de diverses famílies de la zona.

En la societat besaluenca identifiquem una sèrie d'elements propis d'àrees rurals de muntanya amb manufactura de l'època, com ara un creixement important de la població malgrat la dificultat d'accés a la terra i l'escassetat d'oportunitats de creixement agrari, o un creixement de la desigualtat, la qual cosa no implica un augment de la misèria, o de la pobresa més punyent. Al mateix temps, els drets de propietat sofreixen mutacions molt importants que, sumades a altres canvis culturals i institucionals, ajuden molt a entendre la decadència de les societats d'antic règim basades en el privilegi aristocràtic. A més, als intents d'ocupació de terres molt marginals i a la privatització constant de boscos i comunals, s'hi sumà un rellevant creixement ramader. En el transcurs d'aquests canvis econòmics, i a diferència del que defensen alguns historiadors de l'Europa nord-occidental, es pot dir que les dones també jugaren un paper molt important, si més no en l'àmbit dels mercats de treball. I, tot i sabent que la pro-

víncia de Girona no fou la gran protagonista de la Revolució Industrial catalana del segle XIX, també convé introduir matisos: el món rural provinent de la protoindústria d'aquest segle no és un erm per a la història social com de fet podria arribar a semblar, sinó que hi ha l'oportunitat d'estudiar processos dinàmics i adaptacions, no només de les activitats del sector primari sinó també de les del sector secundari. Això és així en tant que, al capdavall, la mecanització de la producció i la substitució d'uns productes per altres en els mercats de consum van avançar molt més lentament del que els relats historiogràfics centrats en innovació i tecnologia ens podrien fer pensar.

Podem considerar que Besalú no era una àrea de gran pes demogràfic, ni destacava per la riquesa de l'agricultura. I, a més, se situa en un espai muntanyós que permetria definir-la com una àrea geogràficament marginal en el context català. No obstant això, és conegut per la historiografia que aquest tipus d'espais juguen un paper important en la societat dels segles XVIII i XIX, en aspectes com contribuir a l'augment geogràfic o incorporar grans quantitats de treball manufacturer a domicili, del tipus *fàbrica abans de la fàbrica*. Hi ha, doncs, aspectes que permeten explicar com àrees pobres en relació al context català, i amb aparentment una economia que no permet una gran expansió, de fet també tenen prou dinamisme per a mantenir una població en augment, comerciar amb el conjunt d'Europa i el món colonial del moment i, d'aquesta manera, jugar també un paper considerable en el canvi del XVIII català, com ho van fer també moltes altres regions similars d'Europa en relació amb els seus respectius països i en determinats contextos.

**SERRAMONTMANY,
Albert**

***Nivells de vida,
dinàmiques socials
i canvi històric.
L'àrea de Besalú,
1750-1850***

**Tesi doctoral dirigida per
Rosa Congost a la
Universitat de Girona**

**Data de lectura:
8 de febrer de 2016**

XXVII SEMINARI D'HISTÒRIA ECONÒMICA I SOCIAL

Ingressos, riquesa i dinàmiques socials. Una perspectiva històrica

Girona, 1-2 de juliol de 2016

Divendres, 1 de juliol

MATI

10 h - 11 h: Lluís To (UdG): Treball assalariat a les viles medievals catalanes: un estat de la qüestió.

11 h - 12 h: Pere Ortí (UdG): A la recerca del fantasma d'un grup social: qui treballa a jornal a la Catalunya baixomedieval?

12 h: Pausa

12.30 h - 13.30 h: Gerard Béaur (CNRS/EHESS): Gagner sa vie dans les campagnes (15e- 18e siècles). Les salaires dans les revenus de la paysannerie.

TARDA

15.30 h - 16.30 h: Gabriel Jover (UdG): Salaris «eixuts» i amb «compagne»: La remuneració de la mà d'obra jornalera, Mallorca 1630-1720.

16.30 h - 17.30 h: Julie Marfany (Universitat de urham): Adapting to new markets: the income and expenditure of a Catalan peasant family, 1686-1812

17.30 h: Lliurament del XIV Premi Mestall 2016

18 h - 19 h: Rosa Congost, Rosa Ros, Enric Saguer (UdG): Deixant la pobresa enrere. Salaris i ingressos dels treballadors a la Catalunya del segle XVIII.

Dissabte, 2 de juliol

MATI

9 h - 10 h: Gilles Postel-Vinay (Paris School of Economics/EHESS): Income and wealth: an issue at the individual level? At the family level? Or at the social level?

10 h - 11 h: Núria Sala i Vila (UdG): El boom extractivo del caucho y los cambios económicos en las economías indígenas (1870-1929).

11 h: Pausa

11.30 h - 12.30 h: Luisa Muñoz Abeledo (Universitat de Santiago): Salarios e ingresos familiares en la Galicia urbana y rural 1850-1924.

12.30 h - 13.30 h: Laurent Herment (CNRS) i Luca Andreoni (Universitat Politècnica de les Marques (Ancona) - Universitat de Bordeus): French Agriculture, Employment and Wages in the First Half of the 20th Century.

Organitzadors

Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona; International Research Network (GDR) AAA «Agriculture, Approvisionnement, Alimentation»; HAR2014-54891-P, «Neither elite nor poor. Middle classes and social change in countryside in historical perspective», funded by the Spanish Ministry of Science and Innovation; HAR 2014-54205-C2-2-P, «Credit and land market on northeastern Catalonia's countryside and small towns in the 14th and 15th centuries», funded by the Spanish Ministry of Science and Innovation.

Lloc de realització: Facultat de Lletres de la UdG (Pl. Ferrater Mora, 1, Girona)

Més informació: Secretaria del Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica). Facultat de Lletres. Pl. Ferrater Mora, 1 - 17071 Girona. Tel (+34) 972 418 945. a/e: dir.ih@udg.edu.

■ CURSOS, JORNADES, CONGRESSOS

IX Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local. Recs històrics: pagesia, història i patrimoni. Alguaire, 20 a 22 d'octubre de 2016.

Més informació:

sistemasagraris@historia.udl.cat i www.sistemasagraris.udl.cat. Inscripcions: Secretaria del Congrés, Ajuntament d'Alguaire, tel. 973.756.006, c/e: ajuntament@alguaire.ddl.net.

X Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana. Recursos i territori. Perspectiva històrica i nous equilibris.

Manresa, 21, 22 i 23 d'octubre de 2016. Més informació i inscripcions: ccepc@iec.cat, o bé www.ccepc.org.

V Seminari d'Estudis Medievals. Històries del dia a dia a l'edat mitjana. Hostalric, 17 i 18 de novembre de 2016. Més informació: www.hostalric.cat.

■ SORTIDES

Recorregut pel Ter. Aigua, rescloses i molins.

Data: dissabte, 15 d'octubre de 2016.

Hora i lloc de trobada: 10h a l'aparcament del parc del Ter, a Colomers.

Guies: Salvador Vega i Josep Cots

Recorregut de Colomers a Verges (ampliable fins a Canet) resseguint el curs del rec de Molí o Canal de Sentmenat. L'aigua ens servirà de fil conductor per a conèixer la història, el paisatge i el patrimoni d'aquest sector del baix Ter. Visitarem la resclosa i la presa de Colomers, l'església preromànica de Sidillà, el molí de la Salvetat de Jafre, can Punton (casa pairal de la família Albert de Verges). Dinarem al mas Pi de Verges (el cost del menú serà aproximadament 20-25 €). A la tarda hi ha l'opció de continuar el recorregut fins a Canet per a visitar la resclosa, l'Illa i els refugis anti-aeris.

Les inscripcions seran a partir del 15 de setembre i fins al 14 d'octubre al correu associaciohistoriarural@gmail.com.

Jornada d'estudis Els arxius patrimonials catalans

Data: Dijous 3 de novembre de 2016. **Lloc:** Institut d'Estudis Catalans (Sala Pi i Sunyer, C/ del Carme, 47, Barcelona).

Direcció: Tünde Mikes, Jaume Sobrequés. Coordinació científica: Pere Ortí, Pere Gifre, Lluís To.

PROGRAMA

9.30 h: **Acte d'inauguració.** Jaume Sobrequés i Callicó, director del Centre d'Història Contemporània; Joaquim Nadal i Farreras, director de l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural; Tünde Mikes, coordinadora per Catalunya de la xarxa temàtica internacional ARCHIFAM.

SESSIÓ DE MATI

10.00-10.30 h: **Lliçó d'obertura. «Els arxius patrimonials catalans, de què estem parlant?»**, Josep Fernández Trabal. Arxiu Nacional de Catalunya, Generalitat de Catalunya

10.30-11.30 h: **«La formació dels arxius patrimonials a la Catalunya baixomedieval»**, Lluís To Figueras i Pere Ortí Gost. Universitat de Girona, Institut de Recerca Històrica, Centre de Recerca d'Història Rural

11.30-12.00 h: **«Arxius patrimonials gironins medievals: de masos petits i de grans patrimonis»**, Rosa Lluch Bramon. Universitat de Barcelona, Institut de Recerca en Cultures Medievals

12.00-12.20 h: Pausa

12.20-12.50 h: **«L'arxiu patrimonial dels Fontcuberta, segles x-xxi»**, Daniel Piñol Alabart. Universitat de Barcelona, Institut de Recerca en Cultures Medievals

12.50-13.20 h: **«Els arxius familiars i patrimonials aranesos»**, M. Pau Gómez Ferrer. Arxíu Generau d'Aran, directora.

SESSIÓ DE TARDA

16.00-16.30 h: **«Els arxius patrimonials a Cervera»**, Josep M. Llobet i Portella. Coordinador de la Facultat de Geografia i Història. UNED-Cervera. Fundació Roca Sastre.

16.30-17.00 h: **«Ordre i desordre arxivístic: els llibres de comptes d'explotació a l'Arxiu Capitular de Mallorca: La hisenda del II comte de Formiguera (1633-1694)»**, Gabriel Jover Avellà. Universitat de Girona, Institut de Recerca Històrica, Centre de Recerca d'Història Rural.

17.00-17.20 h: Pausa

17.25-18.00 h: **«Els arxius patrimonials com a testimonis del dret familiar català»**, Tünde Mikes. Universitat de Girona, grup de recerca Història de la Ciència Jurídica.

18.00-18.30 h: **Lliçó de cloenda. «Els arxius patrimonials a Catalunya - un estat de la qüestió»**, Pere Gifre Ribas. Universitat de Girona, Institut de Recerca Històrica, Centre de Recerca d'Història Rural

18.30-19.00 h: **«Els arxius patrimonials de Catalunya. Experiències i futur»**, Ramon Planes Albets. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Direcció General d'Arxius, Biblioteques, Museus i Patrimoni, Servei de Coordinació General d'Arxius.

19.00-19.30 h: **Debat**

Per a més informació, confirmació d'assistència o petició de certificat d'assistència: truqueu al telèfon 935 529 103 (Sra. Mariàngels Gallego), o envieu un correu electrònic a les adreces tunde.mikes@udg.edu o sceh@iec.cat.

ENTRADA LLIURE.

Redacció:
Rosa Congost, Lídia Donat, Rosa Lluch, David Moré i Marisa Roig
Assessor lingüístic: Daniel Ferrer
Maquetació: Anna Cabañas
Per a informació i inscripcions:
Associació d'Història Rural
Pl. de Sant Josep, 1
Arxiu Històric de Girona
17004 GIRONA
Tel. 972 22 55 00
www.ddgi.cat/historiarural/
Podeu enviar-nos textos o suggeriments a: mestall@hotmail.com
Periodicitat: semestral.
Impressió: Palahí Arts Gràfiques
ISSN: 2462-5345
Dipòsit legal: GI-731-1999